

ОСНОВНІ НАПРЯМИ КОГНІТИВНОЇ СЕМАНТИКИ

Стаття присвячена оглядові основних напрямів когнітивної семантики у сучасному мовознавстві. У роботі висвітлено теоретичні засади когнітивної лінгвістики, підходи до вивчення концептуальної метафори та картини світу.

Ключові слова: когнітивна семантика, концептуальна метафора, картина світу.

Строченко Л.В. Основные направления когнитивной семантики. *Статья посвящена обзору основных направлений когнитивной семантики в современном языкознании. В работе освещены теоретические основы когнитивной лингвистики, подходы к изучению концептуальной метафоры и картины мира.*

Ключевые слова: когнитивная семантика, концептуальная метафора, картина мира.

Strochenko L.V. Main Trends in Cognitive Semantics. *The article is dedicated to the review of main trends in cognitive semantics in modern linguistics. Theoretical premises of cognitive linguistics, approaches to the study of conceptual metaphor and world image are being viewed in the article.*

Key words: cognitive semantics, conceptual metaphor, world image.

Після Другої світової війни, яка засвідчила соціальну значущість проблем зв'язку та швидкої обробки інформації, у США розпочинаються численні дослідження у різних галузях науки, спрямовані на вивчення швидкої та ефективної комунікації. Завдяки спільним зусиллям психологів, фізиків, математиків, фахівців у галузі інформатики та лінгвістів зароджується антропоцентрична парадигма наукового знання, яка звертається до вивчення ролі людини та її свідомості. Саме так виникає когнітивна наука (когнітологія), яка інтегрує зусилля вчених різних спеціальностей для отримання якомога повного і адекватного уявлення про людську свідомість та розум [3, 6-8]. Когнітивна наука ставить перед собою завдання дослідження пізнання (когніції) та пов'язаних із ним процесів і структур. Когнітивна наука націлена на вивчення процесів, спрямованих на накопичення знань та передачу інформації [8, 35], отже її визначають як галузь, що вивчає системи представлення знань і процеси отримання, обробки, переробки та використання інформації як людиною, так і комп'ютером [17, 213].

На теоретичному доробку когнітології базується зокрема і когнітивна лінгвістика – напрям мовознавства, у якому мова розглядається як засіб отримання, зберігання, обробки, переробки й використання знань, спрямований на дослідження способів концептуалізації й категоризації певною мовою дійсності та досвіду [17, 213]. Власне, когнітивна лінгвістика виникає як наука, що відповідає на ті ж питання, що й когнітологія, тільки у їх безпосередньому зв'язку із мовою, і має ті ж установки та відмінні риси, що і когнітивна наука у цілому [3, 8]. Як для когнітивної науки у цілому, так і для когнітивної семантики як її складової, характерна загальна орієнтація на пізнання

людського розуму та інтелекту, а також тих пізнавальних та інших мисленнєвих процесів, які здійснюються у свідомості людини і спираються на певну інфраструктуру її мозку [15, 665].

Мета даної роботи полягає у висвітленні теоретичних засад когнітивної лінгвістики у цілому та когнітивної семантики зокрема, а також в оглядові основних напрямів дослідження у рамках останньої.

Становлення когнітивної лінгвістики як окремої галузі мовознавства відбулося на Міжнародному симпозиумі 1989 року у Дуйсбурзі (Німеччина), організатором якого був Рене Дірвен. До цього часу когнітивна лінгвістика була представлена окремими дослідженнями американських учених, зокрема, Дж. Лакоффа, Р. Ленекера та ін. [17, 213].

Як відзначають дослідники, окрім базових принципів когнітології, когнітивна лінгвістика має ще декілька джерел [5, 171-174]. Виникнення цього напрямку пов'язують із генеративною граматикою Н. Хомського та поняттям "глибинної структури". Велику роль у становленні когнітивної лінгвістики зіграли дослідження у галузі лінгвістичної семантики, лінгвістичної типології та етнолінгвістики. Розвиток когнітивної лінгвістики відбувається у тісному зв'язку з психологією та психолінгвістикою [1, 43].

Когнітивна лінгвістика як частина когнітивної науки є напрямом, в центрі якого знаходиться мова як загальний когнітивний механізм. Суть дії цього механізму становить акт інтерпретації: в процесі продукування мовлення інтерпретується зовнішній світ людини, а в процесі сприйняття мовлення інтерпретується вона сама. Тому підхід до мовних явищ з точки зору когнітивної лінгвістики можна назвати інтерпретуючим [4, 17-21].

Когнітивна лінгвістика базується на розумінні мови як когнітивної здатності [5, 170], тобто розглядає мову як пізнавальне знаряддя кодування та трансформації знань, причому мова є не лише внутрішньою здатністю людини. Вона надана людині ззовні та створена незалежно від конкретного індивіда, нав'язуючи йому при засвоєнні свій спосіб категоризації і концептуалізації світу та внутрішнього рефлексивного досвіду етносу [17, 214]. "Мова – це унікальна знакова система та когнітивний процес, оскільки вона є не лише продуктом пізнавальної діяльності людини, але й разом з тим є одним із основних способів здійснення цієї діяльності" [7, 11]. Вивчення принципів взаємодії двох основних когнітивних систем – мови та сприйняття – знаходиться сьогодні у фокусі уваги численних когнітивно орієнтованих досліджень. Центральна проблема в когнітивній лінгвістиці пов'язана із встановленням залежності та співвідношень таких ланок у когнітивному ланцюжку – розум (свідомість) – мова – репрезентація – концептуалізація – категоризація – сприйняття [7, 34]. Таким чином, когнітивна лінгвістика досліджує мову в безпосередньому зв'язку з розумом людини, мисленнєвими, пізнавальними процесами та механізмами і структурами, що лежать у їхній основі [2, 15-16].

На сучасному етапі розвитку головними завданнями когнітивної лінгвістики є аналіз природи мовної компетенції людини, її онтогенезу; дослідження специфіки категоризації та концептуалізації; опис організації внутрішнього лексикону людини відповідно до структур репрезентації знань і механізмів

пам'яті; пояснення когнітивної діяльності людини у процесах породження, сприйняття і розуміння мовлення, комунікації; дослідження пізнавальних процесів і ролі природних мов у їхньому здійсненні; встановлення співвідношення мовних структур із концептуальними; співвідношення мовних знаків та відображених у них культурних реалій; виявлення та опис мовної картини світу та її фрагментів тощо [17, 214].

Серед головних напрямків когнітивної лінгвістики слід відзначити, насамперед, когнітивну семантику, в рамках якої паралельно розвивалися прототипова та фреймова семантика (Ч. Філлмор, Дж. Лакофф, М. Джонсон, Дж. Тейлор та ін.), когнітивну лексикологію, яка займається вивченням проблем, пов'язаних з когнітивними аспектами формування та використання лексичного значення (Дж. Пустейовський), когнітивну граматику (Дж. Байб, С. Томпсон, Р. Ленекер); докладніше про це див.: [3, 16-17].

У сучасному мовознавстві когнітивна семантика визначається як напрям когнітивної лінгвістики, який розглядає значення як ментальне явище, пов'язане зі способами отримання, збереження й обробки інформації людським мозком [17, 216]. На сьогоднішній день когнітивна семантика має досить розгалужений характер. Головними досягненнями даного напрямку когнітивної лінгвістики можна вважати розробки теорій мовної категоризації й концептуалізації, концептуальної метафори і зв'язку метафоричних моделей із досвідом носіїв мови, дослідження прототипної природи значення, когнітивне обґрунтування полісемії, граматики глибинних відмінків і конструкцій Ч. Філлмора, концепції семантичних примітивів А. Вежбицької, ментальних просторів і семантичної інтеграції Ж. Фоконьє і М. Тернера, універсальних семантичних ознак мовних одиниць М. Бірвіша та ін. Однією із перших праць, які визначають загальнотеоретичні засади когнітивної лінгвістики, є стаття "An Overview of Cognitive Grammar" Р. Ленекера. У даному дослідженні учений, зокрема, наголошує на недоцільності відділення мовної семантики від прагматичних характеристик предметів та явищ і загальних знань про світ. Значення мовних одиниць Р. Ленекер ототожнює як з концептом, так і з процесом концептуалізації, враховуючи також і суб'єктивний погляд на значення, оскільки семантичний зміст мовного виразу визначається не тільки властивостями об'єкта чи ситуації, які даний вираз описує, а й способами представлення цих властивостей [14, 6-17]. За Ленекером, в основі семантичної системи мови лежать певні базові області (*basic domains*), які не зводяться до більш простих і в рамках яких отримується і реєструється досвід, з чого, власне, і починається побудова нами ментального світу [там само, 55].

Новий підхід до аналізу значення мовних одиниць у когнітивній семантиці спричинив появу великої кількості праць, присвячених розглядові когнітивної сутності метафори. Нині розроблено декілька теорій, пов'язаних із розглядом когнітивного статусу метафори. Найпоширенішою у сучасній лінгвістиці теорією концептуальної метафори дослідники вважають теорію Дж. Лакоффа та М. Джонсона. Головні положення цієї теорії викладені у праці названих вчених "Metaphors We Live by" [13]. На думку даних дослідників, повсякденна понятійна система людини, в рамках якої людина мислить і діє, є метафоричною за своєю суттю. Саме завдяки метафоричному характеру нашої по-

нятійної системи стають можливими метафори як мовні вирази. Якщо у традиційних дослідженнях метафори аналізувалися дві її функції, а саме: як засіб створення поетичного образу та як засіб формування нових значень слова за аналогією чи схожістю між предметами, то когнітивна лінгвістика визначає метафору як процес розуміння одного концепту (або концептуальної сфери) в термінах іншого концепту [13]. Концептуальна сфера (або концепт), що постачає знаки, які переносяться до іншої сфери, є джерелом (або висхідним концептом – *source domain*). Сфера, що осмислюється за допомогою метафори, є цільовою (*target domain*). Сфера джерела є більш зрозумілою та пов'язаною із наявним досвідом людини. Учені виділяють такі типи метафор, як структурну, завдяки якій одне поняття структурно метафорично впорядковується в термінах іншого (наприклад, час – гроші), орієнтаційну, яка пов'язана з просторовою орієнтацією (верх – низ), та онтологічну – спосіб трактування подій, дій, емоцій, ідей та ін. як предметів чи речовин.

Як вже зазначалося вище, ще одним аспектом досліджень у галузі когнітивної семантики є теорія картини світу. Термін "картина світу" був уведений у фізиці наприкінці XIX – на початку XX сторіччя В. Герцем, який визначив її як сукупність внутрішніх образів зовнішніх предметів, з яких логічним шляхом можна отримати знання про властивості та поведінку предметів. Згодом дане поняття отримує загальнофілософський статус та стає об'єктом гуманітарних досліджень [12, 156-157]. Картина світу визначають як "систему інтуїтивних уявлень про реальність" [16, 127], "цілісний глобальний образ світу" [12, 19]. Картина світу, яка відображена у свідомості людини, є "вторинним існуванням світу", закріпленим та реалізованим в особливій матеріальній формі – мові. Кожна мова відображає певний, характерний лише для неї спосіб сприйняття світу, який складається в певну систему поглядів, що поділяється всіма носіями цієї мови. Дана система відображає картину світу, представлену концептами [10, 62]. З огляду на це, важливим завданням сучасної когнітивної лінгвістики є вивчення концептуальної картини світу, її складників – концептів, а також механізмів їхньої вербалізації. Концептуальну картину світу визначають як глобальну, цілісну систему інформації про універсум, що перебуває у розпорядженні людини [6, 280]. Концептуальна картина світу – "це ідеально представлений взаємозв'язок об'єктивних предметів та процесів, відповідно існуючих у складній системі взаємозв'язків у світі понять" [6, 75]. Людина створює концептуальну картину світу в процесі своїх контактів з навколишньою дійсністю. Для її створення людина залучає усі види психічної діяльності від почуття і сприйняття до мислення та самосвідомості. Але концептуальна картина світу не є простим віддзеркаленням навколишньої дійсності, "це завжди якась інтерпретація". Оскільки кожна людина неповторно сприймає світ в залежності від своїх природних здібностей, схильностей, а також від культури своєї епохи, то концептуальна картина світу є результатом створення суб'єктом певного образу світу. Слід зазначити, що суб'єктом у даному випадку може бути як окрема людина, так і народ і людство в цілому. Структурною одиницею концептуальної системи є концепт [9, 141].

Слід зазначити, що когнітивна лінгвістика ґрунтується на положенні про те, що мовна форма є відображенням когнітивних структур, і тому між когні-

тивними та мовними структурами існують певні кореляції. Згідно з цим, концептуальна картина світу знаходить своє відображення у мові. Мовна картина світу є частиною концептуального світу людини, відбитого у мовних формах [9, 142; 10, 62]. Концептуальна картина світу реалізується за допомогою мови, а частина її закріплюється в психіці людини через ментальні репрезентації іншого типу – образи, схеми, картини. Аналіз фрагментів концептуальної картини світу відбувається на основі виділення мовних одиниць, які репрезентують відповідні концепти, оскільки саме мова є засобом вираження концептуальної картини світу, вона є важливою формою існування знань як спосіб закріплення відображальної діяльності мислення [6, 22].

Таким чином, одними із пріоритетних напрямів лінгвістичних досліджень у рамках когнітивної семантики на сьогоднішній день є вивчення концептуальної метафори та картини світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабиц Г.Н. Когнитивная лингвистика: Исторические предпосылки // Международный конгресс по когнитивной лингвистике: Сб. мат.-лов. 26-28 сентября 2006 года. – Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р. Державина, 2006. – С. 42-44.
2. Болдырев Н.Н. Антропоцентричность языка с позиций разных культур // Материалы III Международной научной конференции "Филология и культура". – Тамбов: Издательство Тамбовского университета, 2001. – С. 15-20.
3. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии. – Тамбов: Издательство Тамбовского университета, 2000. – 123 с.
4. Демьянков В.З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода // Вопросы языкознания, 1994. – №4. – С. 17-33.
5. Кобрин Н.А. Когнитивная лингвистика: истоки становления и перспективы развития // Когнитивная семантика. Материалы второй международной школы-семинара. – Ч. 2. – Тамбов, 2000. – С. 170-175.
6. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании языка. – М.: Наука, 1990. – 108 с.
7. Кравченко А.В. Язык и восприятие // Когнитивные аспекты языковой категоризации. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1996. – 160 с.
8. Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика, психология – когнитивная наука // Вопр. языкознания. – 1994. – №4. – С. 34-47.
9. Кубрякова Е.С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира // Роль человеческого фактора. Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – С. 141-172.
10. Медведева А.В. Национально-культурный компонент языкового символа // Когнитивная семантика: Материалы Второй Междунар. шк.-семинара по когнитивной лингвистике. – Тамбов, 2000. – Ч.1. – С. 62-65.
11. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психологічний та етнокультурний аспекти). – К. – Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.
12. Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. – К.: АртЕк, 1998. – 237 с.
13. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. – Chicago: Chicago University Press, 1985. – 242 p.
14. Langacker R.W. An Overview of Cognitive Grammar // *Topics in Cognitive Linguistics* / V. Rudzka – Ostry (Ed.). – Leiden, 1988. – P. 4-65.
15. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – 2-е изд., дополненное – М.: Большая Российская Энциклопедия, 2002. – 709 с.
16. Руднев В.В. Словарь культуры XX века. – М.: Аграф, 1997. – 384 с.
17. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.